

ALEVİLERİN MÜZİK AKTARIMLARINDA ÖĞRETİ VE İCRA FARKLILIĞI: ŞAH SULTAN ÖRNEĞİ

*Differences between Teachings and Performance in the Transmission of Music by Alevi:
The Example of Şah Sultan*

Über die Unterschiede zwischen der Lehre und der Darbietung der Musikübertragung bei den Aleviten: Am Beispiel von Şah Sultan

Seval EROĞLU**

Alevilik, yaratılan tüm canlıların tek vücut kabul edildiği Vahdet-i Vücut anlayışıyla insan aklı ve vicdanının esas alındığı inanç, felsefe ve yaşam biçimidir. Temel öğretisi, barış, eşitlik, sevgi ve saygı üzerinedir. Bu bakımdan öğreti, yaratılan en üstün varlık olarak kabul edilen kâmil insanlar aracılığıyla dört kapı, kırk makam evrelerinin tanıtılması, yaşam pratiğine aktarılması idealini taşımaktadır.

ÖZ

Alevilik öğretisi yüzyıllar boyunca sözlü bellek ve kültürel performanslarla nesilden nesile aktarılmıştır, aktarılmaktadır. Öğretinin kültürel performans birimi olarak tanımlayabildiğimiz müziği, akla ve vicdana hükmetmesi bakımından ideal insan modeli oluşturmada en belirgin faktördür. Bu bağlamda müzik, bireyin kendi içerisinde aydınlanması noktasından toplumsal barış mutabakatına uzanan muhabbet geleneğinin âdeta olmazsa olmazıdır. Müziğin sözlü kültürle olan yakın teması, öğretinin halk kesiminde geniş yankı bulmasına, toplumsal belleğin oluşması ve aktarılmasına sebep olmaktadır. Kültürel ve tarihsel birikimin yapı birimi olan belleğin yeniden üretimi ve taşınmasında başlıca sorumluluk aşıklarıdır. Öğretilere dair toplumsal belleğin aşıklar vasıtasıyla

* Dr., PhD. Müzikoloji ve Müzik Teorisi, Sanatçı.

müzik performansına aktarılması sayesinde Aleviliğin dinî, siyasî, hukukî, tarihî, felsefî konularla münasebeti görülmekte; ırk, etnisite, din, siyaset, hukuk, toplumsal cinsiyet gibi birçok meseleye yaklaşımı da belirlenmiş olmaktadır.

Alevilik öğretisi toplumsal cinsiyet meselesine kadının ve erkeğin fırsat eşitliği üzerinden yaklaşmaktadır. Bu sebeple, öğreti ile şekillenen müzik pratikleri de toplumsal cinsiyet açısından diğer tüm alanlarda olduğu gibi fırsat eşitliğini temel alır. Ancak, yazılı-basılı kaynaklar ve müzik pratikleri incelendiğinde öğretilerde var olan fırsat eşitliğinin uygulamada pek de bulunmadığını belirtmek gerekmektedir. Bu durumun Âşıklık Geleneği'ndeki izlerini Şah Sultan'ın yaşamında bulmak mümkündür.

Çalışmamızda Âşıklık Geleneği'nin kadın temsilcilerinden Şah Sultan'ın (Sultan Hatun) yaşamı ve eserleri; yaşamı hakkındaki halk söylenceleri toplumsal cinsiyet açısından incelenecektir. Aleviliğe dair inanç unsurlarının yoğun olarak görüldüğü Arguvan'da yaşamını sürdürmüş olan Şah Sultan'ın edebî ve müzikal birikimini elde etme süreci öğretisi ve uygulamadaki farklılığın ortaya konması bakımından büyük bir öneme sahiptir.

Anahtar kelimeler: Şah Sultan, Toplumsal Cinsiyet, Müzik, Alevilik, Âşık (Ozan), Kültürel Aktarım.

ABSTRACT

Alevism is a faith, philosophy and way of living that is based on the unity of existence which accepts all living creatures as one body and human consciousness and reason. Its main teachings are on peace, equality, love and respect. The teachings ideally aim at presenting the stages of four gates, forty levels through the the perfect human beings who are accepted as the most superior beings and at applying this knowledge to practices of daily life.

Alevi teachings were for centuries (and still are) transferred from one generation to the next through oral tradition and cultural performances. We can define music as unit of cultural performance of the teachings. By appealing to reason and consciousness music is the most significant factor in the creation of the model of a human ideal. In the tradition of conversation music is essential on different levels from enlightening the individual to an social peace agreement. The close connection between music and oral culture lead to a strong reflection of the teachings by the people and to the creation and transmission of an oral memory. Minstrels have the main responsibility in recreating and transferring the memory, the most important instrument of cultural and historical accumulation. Owing to the circumstance that minstrels include the social memory concerning the teachings in music performances, Alevism has close relations to religious, political, legal, historical and philosophical topics. At the same time its attitude to issues such as race, ethnicity, religion, politics, law and gender is defined.

Alevi teaching sees women and men as having the same opportunities. Musical practices shaped by the teachings are based on an equal rights approach in regard to gender as well as in regard to other areas. It nevertheless needs to be noted that the review of written sources and music practices shows that equal opportunities as put forth in the teachings are virtually not found in practice. Şah Sultan is one of the oldest examples where the differences between essence and practice can be traced in terms of Aşıklık (Minstrelsy) Tradition.

Our research investigates life and works of Şah Sultan a female representative of the Aşıklık (Minstrelsy) Tradition and myths about her from a gender perspective. The process of gaining access to the literary and musical achievements of Şah Sultan who lived in Arguvan a region where elements of Alevi faith are very present is very important in revealing the difference between teachings and performance.

Keywords: Şah Sultan, Gender, Music, Alevism, Aşık (Ozan), Cultural Transmission.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Alevitentum, welches als Glaube, Philosophie und Lebensstil alle Geschöpfe entsprechend der Vorstellung der Einheit des Seins (Vahdet-i Vücut) als eine Einheit begreift, basiert auf menschliche Vernunft und Gewissen. Die Kernlehre des Alevitentums handelt vom Frieden, Gleichheit, Liebe und Respekt. In Anbetracht dessen verfolgt die alevitische Lehre das Ideal, dass die “vollkommenen Menschen”, die als das Wertvollste unter den Geschöpfen verstanden werden, die Phasen des Konzepts der “Vier Pforten und Vierzig Stufen” bekannt machen und in die Lebenspraxis übertragen.

Die alevitische Lehre wurde über Jahrhunderte hinweg generationenübergreifend durch mündliche Überlieferungen und kulturelle Performance weitergegeben und wird auch gegenwärtig weitergegeben. Musik kann als eine kulturelle Performance-Einheit der Lehre definiert werden und gilt daher wegen ihrer Wirkung auf die Vernunft und auf das Gewissen als der wichtigste Faktor bei der Schaffung des idealen Menschenmodells. In diesem Kontext erweist sich die Musik als unverzichtbar in der Tradition der freundschaftlichen Unterhaltung, die vom Standpunkt der Selbstaufklärung des Individuums bis hin zum Konsensus über den Gesellschaftsfrieden reicht. Die enge Verbindung der Musik zur mündlichen Kultur führt zu einer starken Reflexion der Lehre in der Bevölkerung und zur Schaffung und Weitergabe eines gesellschaftlichen Gedächtnisses. Dabei tragen die Volksdichter und -sänger (âşık) die Hauptverantwortung bei der Neuproduktion und der Übertragung der Erinnerung, welche die Struktureinheit der Kultur und der historischen Erfahrung ist. Durch die Übertragung des sozialen Gedächtnisses über die alevitische Lehre von den Volkssängern und der -Dichtern zeigt sich das Verhältnis des Alevitentums zu religiösen, politischen, juristischen, historischen, philosophischen Themen und hierdurch wird auch seine Einstellung zu vielen Themen wie Rasse, ethnische Zugehörigkeit, Religion, Politik, Recht, sozialem Geschlecht bestimmt.

Die alevitische Lehre behandelt das Thema des sozialen Geschlechts im Kontext der Chancengleichheit von Frauen und Männern. Deswegen basieren auch die von der alevitischen Lehre gebildeten Musikpraktiken aus Sicht des sozialen Geschlechts wie auf allen anderen Gebieten auch auf Chancengleichheit. Es muss jedoch darauf hingewiesen werden, dass die Überprüfung der schriftlichen und der gedruckten Quellen sowie der Musikpraktiken zeigt, dass die Chancengleichheit, wie sie in der alevitischen Lehre vorausgesetzt wird, in der Praxis praktisch kaum zu finden ist. Die Spuren dieser

Entwicklung in der Tradition der Volksänger und -dichter lassen sich auch im Leben von Şah Sultan vorfinden.

Unsere vorliegende Arbeit untersucht das Leben und die Werke von Şah Sultan (Sultan Hatun), die eine weibliche Vertreterin der Tradition der Volksänger und -dichter ist sowie die Volksmythen über ihr Leben aus Sicht des sozialen Geschlechts. Der Prozess des Erwerbs der literarischen und musikalischen Erfahrung von Şah Sultan, die in Arguvan ihr Leben verbracht hat, wo Glaubensaspekte über das Alevitentum sehr präsent sind, ist sehr wichtig, um den Unterschied zwischen der Lehre und der Praxis aufzuzeigen.

Schlüsselwörter: Das soziale Geschlecht, Musik, Alevitentum, Âşık (Volksänger, -dichter), kulturelle Übertragung.

Giriş

Alevilik yaratılan tüm canlıların tek vücut olarak kabul edildiği Vahdet-i Vücut anlayışından hareketle, insanı ve insanla bağlantılı her bir olguyu inanç ve aynı zamanda akıl (bilim) ve vicdan ekseninde açıklayan öğretinin adıdır. Merkezi insandır ve evrensel sorumluluğu en başta insanda aramaktadır. Çünkü insan, diğer canlılardan düşünebilmesi ve becerisini etkili şekilde kullanabilmesi açısından ayrıdır. Bu sebeple Alevilik, insanın eğitilmesi ve kemalât makamına erişmesi yoluyla evrenin hizmetine sunulmasını temel almaktadır.

İnsanın eğitimini amaç edinen Alevilik, amacından da belli olduğu üzere, inanç ve öğreti temeli üzerine kurulmuştur. Bu öğreti yüzyıllar boyunca yazıdan ziyade, sözlü bellek ve kültürel performanslar yoluyla nesilden nesile aktarılmıştır, aktarılmaktadır. Öğretide, gerek belleğin oluşturulması ve performanslara dönüştürülmesi, gerekse performansların sözlü belleğe aktarılması noktasındaki en etkili araç müziktir. Aleviler yüzyıllarca müzikli muhabbet gelenekleri sayesinde öğretiyi ustadan çırağa aktarmışlar, dinî, siyasî, felsefî, hukukî, tarihî, sosyal, kültürel kodları müzik, söz ve edimin bulunduğu performans bütünü içerisinde topluma aşılacaklardır. Böylece, müzikli muhabbet geleneği ile bireyin kendi içerisindeki aydınlanmasının sınırları genişletilerek, toplumsal aydınlanmanın bilincine varılmaktadır.

Toplumsal aydınlanma, öğretinin sözel ve müzikal gücünün genellikle âşıklar ve inanç önderleri (dedeler, analar) vasıtasıyla aktarılması sayesinde gerçekleşmektedir. Âşıklar, inanç önderleri Hz. Muhammed ve Ehl-i Beyti (Fatıma, Ali, Hasan, Hüseyin), On İki İmamlardan dedeler ve analara uzanan kuşaklar vasıtasıyla edinilen, temeli ve süreği oluşturulan bu öğretiden toplumsal meselelere dair sözel ve müzikal birikim elde etmekte, kendi yaşam pratikleriyle harmanlamakta, gelecek kuşağa aktarmaktadırlar. Bu bakımdan, toplumsal cinsiyet meselesi de dâhil birçok meseleye dair yaklaşımlar, öğretiyi temellendiren ve bahsi geçen inanç ulularına ait yazılı-basılı kaynaklardan başka, muhabbet geleneğindeki sözel-müzikal paylaşımlarda ve toplumsal dağarı oluşturan yaşam pratiklerinde bulunmaktadır.

Alevilik öğretisi toplumsal cinsiyet meselesine kadın-erkek eşitliği üzerinden yaklaşmaktadır. Sözelimi, öğretinin temellerini oluşturan Fatıma Ana'nın yaşantısı, Kırklar meclisi söylencesi, Hacı Bektaş-ı Velî'ye atfedilen özlü sözler ve ulu ozanların şiirleri gibi pek çok veride kadınların sanılanın aksine, saygın ve lider konumda buldukları ispatlanmaktadır. Yazılı-basılı kaynaklar her ne kadar büyük oranda

erkek yazarlar tarafından yazılsa ve kaynakların alt metinleri erkek egemenliği üzerine kurulsu da, öğretinin temelini oluşturan kaynaklarda, yüzyılları aşan söylencelerde ve yaşam pratiklerinde kadının toplumsal konumunun önemine dikkat çekildiği görülmektedir. Buna göre, toplumsal cinsiyet meselesi açısından temel kaynaklardaki öğreti ile günümüzdeki uygulamalar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Öğreti ve icradaki bu farklılıklar geleneğin sözel ve müzikal aktarımcıları olan kadın âşıkların yaşamları ve eserlerinde açıkça görülmektedir.

Öğreti ve icra farkının görüldüğü kadın âşık örneklerinden biri de Şah Sultan (Sultan Hatun)'dır. Şah Sultan'ın yaşamı sadece yaşadığı yüzyıl açısından değil, günümüzdeki uygulamalar açısından da önem taşımaktadır.

Araştırmamızda Şah Sultan'ın yaşamı Alevi inanç önderlerinin yoğun olarak yaşadığı Arguvan özelinde, öğreti ve icra farklılığı açısından değerlendirilecektir. Şah Sultan'ın yaşamı ve eserlerinin, öğretinin toplumsal cinsiyet meselesine yaklaşımı açısından ele alınması hususunda çeşitli basılı ve elektronik kaynaklardan, kişisel görüşmelerden yararlanılmıştır.

Şah Sultan hakkında sınırlı sayıda yapılan çalışmalarda doğum yılı ile ilgili belirsizlikler bulunsa da, Yazgan ve Öztürk'e göre Âşık, 1755 yılında Malatya-Arguvan ilçesine bağlı İsa köyünde yoksul bir ailenin kızı olarak dünyaya gelmiştir (Yazgan, 2003: 7; Öztürk, 2015: 5). Şah Sultan inanç ve müzik birikimini Arguvan'da edinmiş bir kadın âşıktır. Âşığın yetiştiği coğrafyayı ve kültürel oluşumunu kısaca şu şekilde açıklayabiliriz:

Günümüzde Malatya iline bağlı olan Arguvan ilçesi, Türkiye'de Alevi nüfusunun yoğun olarak görüldüğü yerleşim merkezlerinden birisidir. Arguvan, Ehl-i Beyt soyundan geldiği bilinen çok sayıda inanç önderinin (dede, ana) ikamet ettiği; belli aralıklarla ibadetin ve kültürel aktarımın gerçekleştiği; heterodoks inanç unsurları nedeniyle kültür-sanatın belirgin bir şekilde ön plâna çıktığı yerleşim yerlerinden biridir. Küçük sayılabilecek coğrafi bir alan içerisinde bulunduğu bilirse de, Arguvan kültürü özellikle dede-talip ilişkileri sebebiyle, bazen yakın, bazen de uzak coğrafyalardan beslenmektedir; bu bakımdan, kültürel kapsama alanı coğrafi sınırlarını aşmaktadır. Kültürel sınırlardan coğrafi sınırlara doğru çekildikçe, halk müziğinde "Arguvan Ağzı" olarak bilinen yöreye özgü müzikal icra tavrı yoğunlaşmaktadır. Arguvan türküleri

bu özellikleriyle Türkiye'nin kültürel mirasları arasında yer aldığı gibi, türküleri ve kendisine has müzikal icra özellikleriyle ayrıcalıklı görülerek, UNESCO tarafından kültürel miras listesine girmeye hak kazanmıştır. Kısacası, Arguvan yüzyıllardır inanç ve müzik dinamiklerinin kendisine özgü bir tavra dönüşmesi ve nesilden nesile aktarılmasıyla Türkiye'de önemli bir yere sahiptir. Geçmişten günümüze Şah Sultan da dâhil, birçok âşîğın yaşamını geçirdiği, kültürel birikimini edindiği yerleşim yeri olarak bilinmektedir.

Şah Sultan'ın, inancın ve müziğin belirgin bir rol oynadığı Arguvan coğrafyasında yetişmiş olması, yaşadığı dönem itibariyle bu konuda yoğun bir eğitimden geçmiş olabileceğini göstermektedir. Öztürk (2015), âşîğın Derviş Muhammed tarafından yetiştirildiğini belirtmektedir. Bal'ın (1989) ifadelerinde Şah Sultan ve Derviş Muhammed'in buluşmasıyla ilgili ipuçlarına rastlamak mümkündür:

“Devrüş Muhammed hakiki evliya yolunu halka öğretmeye çalışarak dedelerin içkili değnekli soyguncu ainlerinin doğru olmadığını, böyle gidişlerle Hak'ka [Hakk'a] varılmaz diye telkin edince Şahsultan'ın babası Babo Ahmet de Devrüş Muhammed'e intisap etmiş.” (Bal, 1989).

Bal'ın ifadelerinde iki husus dikkat çekmektedir. Bunlardan birisi, Derviş Muhammed'in bulunduğu coğrafyada Aleviliği kötüye kullanan kimi dedelere karşı mücadele etmesidir. Yani bu ifadelerden hareketle, Derviş Muhammed'in Aleviliğin esasının uygulanması taraftarı ve Alevilerin kendi içindeki muhalifi olduğu belirtilebilir. İkincisi ise, Şah Sultan ile babası Babo Ahmet vasıtasıyla buluşmasıdır.

Bal (1989) Şah Sultan'ın Derviş Muhammed'e bağlılığını şöyle anlatmaktadır:

“Şah Sultan da daha genç yaşında Devrüş Muhammed'e bağlanarak ruhunu istilâ eden ilâhi bir aşk ile dünya meşgalesinin ve zevkinin bir kıymeti olmadığını anlayarak kendisini Hak yoluna vermiştir.” (Bal, 1989).

Görüldüğü üzere Şah Sultan'ı Derviş Muhammed'e bağlayan unsur Aleviliktir. Nitekim Alevilikte yola girmek pirin onayıyla gerçekleşir. Pirin güveninin kazanılmasının ardından yola ikrar verilir. İkrar, Alevilik öğretisinin gereği olarak evrendeki sorumluluğun insana tâbi kılınması üzerine, insanın evrene karşı sorumluluğunu söz verme ile taçlandırılan *toplumsal- hukukî eylem*in adıdır.

Alevilik öğretisi, ibadetin müzikle gerçekleşmesinden dolayı Âşıklık Geleneği'nin sürdürülmesi noktasında büyük önem taşımaktadır. Bu öğretinin Âşıklık Geleneği'yle de aktarıldığı görülmektedir. Nitekim Âşıklık Geleneği tıpkı Alevilik gibi öğretiyile yapılandırılmıştır ve Alevilikteki dede/ana-talip ilişkisi gibi usta-çırak ilişkisi yoluyla güncellenmektedir. Bu bağlamda, Derviş Muhammed'in hem bir inanç önderi (pir), hem de usta âşık olduğu görülmektedir. Ayrıca Artun (2017), Derviş Muhammed'in âşıklığa katkısı ile ilgili olarak, yaşadığı yüzyıldan sonra (19. yy) Anadolu'da adını taşıyan âşık kolunun varlığından bahsetmektedir. Ona göre, Derviş Muhammed aynı zamanda Âşıklık Geleneği'ndeki yedi önemli koldan (âşıklık kollarından) birisinin temsilcisidir (2017: 17). Yani, inanç ve müzik aktarımının yoğun olarak görüldüğü bir coğrafyada, âşık kolunu temsil eden Derviş Muhammed eliyle yetişen Şah Sultan'ın bu birikimden payını almaması mümkün değildir.

Öztürk (2015) Şah Sultan'ın Derviş Muhammed'in şirleriyle yetişmesi sebebiyle, Derviş Muhammed gibi düşünmeye ve şiir söylemeye başladığını belirtmektedir. Eserlerinde görülen Derviş Muhammed mahlası ise, ona bağlılığını, saygısını göstermektedir.

“Çıkar çıkar Anzahr'da salınır	Derviş Muhammed'im pınarın gözü
Yel estikçe zilifleri bölünür	Seni bilmeyenin karadır yüzü
Burada muhiplerin bağı delinir	Yarın mahşer günü sen kurtar bizi
Dünya ahret umudumsun efendim	Dünya ahret umudumsun efendim” (Bal, 1989: 277).

Öztürk, Şah Sultan'ın Derviş Muhammed'e bağlılığının yanı sıra yöre halkından büyük bir ilgi ve saygı gördüğünü ifade etmiştir. Ancak, köyün ileri gelenlerinin bu durumdan hoşnut olmadıklarını; Şah Sultan'ın taşlamalar söylemesi sebebiyle çatışma ortamının oluştuğunu; Derviş Muhammed ve Şah Sultan'la münasebeti bulunan diğer bir âşık Ahmet Aşık'ın de bu çatışmadan payını aldığını ifadesine eklemiştir. Hatta bahsi geçen üç âşık hakkında dönemin yetkili organlarına şikâyetle bulunmuş, soruşturma açılmıştır (2015: 5). Öztürk'ün ve Bal'ın çalışmalarından hareketle, adı geçen âşıkların Alevilik öğretisinin ve pratikteki karşılığının farklılığına dikkat çektiklerinden dolayı köyün ileri gelenleri¹ tarafından dışlandıkları anlaşılmaktadır.

1 Öztürk köyün ileri gelenlerini beyler, Bal ise dedeler olarak tanımlamaktadır.

Arguvan’da başta Şah Sultan olmak üzere, bu üç âşık ile ilgili oluşan çatışma ortamı, âşıkların buldukları yerleşim yerlerinden göç etmeleri ya da göçe zorlanmaları öğreti ve icra farklılığı ile ilgili soruları beraberinde getirmektedir. Çatışma ortamının yanı sıra böyle bir ortamın oluşmasına sebep olan, Şah Sultan özelindeki toplumsal yargılar ise öğreti ve icra farkının özellikle cinsiyet kimliği açısından değerlendirilebilmesi noktasında büyük önem taşımaktadır.

Şah Sultan’ın muhalif duruşundan başka, inançta ve müzikte kadın olarak rüştünü ispatlaması dedikoduların Şah Sultan merkezli oluşturulmasına sebep olmuştur. Onun Derviş Muhammed’e bağlılığı, Derviş Muhammed ve Ahmet Âşıkî ile yolunu tuttuğu Hakk âşıklığı günümüzde bile salt kadın-erkek ilişkisi üzerinden sorgulanmaktadır. Bu sorgulamaların analizi bir yana, varlığı bile Şah Sultan’ın 18. yüzyılda kadın kimliğiyle yaşadığı sorunları açığa vurmaktadır. Nitekim bu konudaki tek örnek Şah Sultan değildir. Sözelimi Kenanoğlu “Anşa Bacı Kimdir?” isimli çalışmasında, Şah Sultan’dan neredeyse bir yüzyıl sonra (19. yüzyıl) Beydilli Sıraç Türkmenleri mensubu, otuz bin talibi bulunan Ocak kurucusu (Anşa Bacı Ocağı) Anşa Bacı’nın siyasi, sosyal ve inanç meselelerinde öne çıkmasına rağmen; benzer dedikodulara maruz kaldığını belirtmektedir (Url-1, 2016). Oysa Alevilik, kadının ikincilleşmesi, yıpratılması noktasında net bir duruş sergilememektedir. Fatıma Ana başlıca inanç ulusu olarak kabul edilir. Ehlibeytin, Hz. Muhammed, Ali ve Fatıma’nın yanısıra Ali’nin Fatıma’dan olan iki çocuğundan oluşmasından anlaşılacağı üzere, inancın taşınmasındaki başlıca erin Fatıma olduğu belirtilebilir.

Şeriatî (2015), Fatıma Fatımadır adlı eserinde Fatıma Ana’nın yaşadığı dönemin zorlu mücadelesini ve çoğu zaman göz ardı edilen tarihî görevini şöyle anlatmaktadır:

“Bu tarihi yazacak olan çoban elçinin varislerinin her biri sırtında şehadet cephesi, başında fakirlik tacı taşırlar. Ömürlerini ya mücadele alanlarında ya da halkın eğitimiyle meşgul olarak ya da zulüm zindanlarında geçirirler. Tarihin bu zorlu görevinin ilk eri Fatıma’dır ve bu iş için bir Ali’ye muhtaçtır” (2015: 144-145).

Şeriatî çalışmasının başlığında da görülen, Fatıma merkezinde kurulan bir öğretiye dikkat çekmektedir. Bu ifadelerdeki Ali, tıpkı Fatıma gibi (Şeriatî siyasi meselelerde kimi zaman Fatıma’nın çok daha mücadeleci ve muhalif olduğunun altını çizmektedir) öğretilerdeki hakikati temsil etmektedir. Şeriatî’nin başlıkta Fatıma’yı bir erkeğin üzerinden değil, kendisinin üzerinden tanımlaması ise, Fatıma’nın kadın kimliği açısından başlı başına bir duruşu olduğunu göstermektedir. Bu durum,

erkek egemenliğine ve bu egemenliğin etkisindeki tarih yazımı anlayışına da itiraz niteliğindedir.

Fatıma'nın duruşu yüzyıllardır, öğretinin yayıldığı sınırlar içerisinde, kadın mücadelelerine ışık tutmaktadır. Nitekim Hz. Muhammed ve ehlibeytinin yanında Hatice, Zeynep, Ümmü Gülsüm gibi Hakk âşıkları Fatıma'yı örnek almışlar ve cinsiyet eşitliği mücadelesi açısından gelecek nesiller için örnek olmuşlardır. 19. yüzyıl Bektaşî şairlerine (Zehra Bacı ve Naciye Bacı) atfedilen şu dörtlükler bu durumu ortaya koymaktadır:

“Validemiz Havva Bacı değil mi?	Naciye fakire kemter bacıdır
Haticet-ül-Kübra Bacı değil mi?	Muhammet Ali'ye kuldur nacidir
Fatımat-üz-Zehra Bacı değil mi?	Cümle erenlerin başı tacıdır
Kur'anda hepsinin var senaları	Fatımat-üz-Zehra anamız vardır” (Yenisey, 1946: 35-37).

Zehra Bacı ve Naciye Bacı'nın bu düşünceleri kadın ve erkeğin bir arada bulunduğu Kırklar söylencesiyle ve Hacı Bektaş Veli'ye, Viranî'ye atfedilen şu dörtlüklerle örtüşmektedir.

“Erkek dişi sorulmaz, muhabbetin dilinde	Güruh-u Naci'den bir bacı geldi
Hakkın yarattığı her şey, yerli yerinde	Kırkların dolusun eline aldı
Bizim nazarımızda kadın erkek farkı yok	Cümlesi o bacıya hep secde kıldı
Noksanlık ve çirkinlik senin görüşlerinde	Şah dedik bacıya Şah'tan içeri”
(Hacı Bektaş Veli) (Özmen, 2010: 360)	(Viranî) (Url-2, 2017).

19. yüzyıl Bektaşî şairleri, Hacı Bektaş Veli ve Viranî'ye atfedilen (ait olduğu düşünülen) bu dörtlükler bir taraftan cinsiyet ayrımcılığının olduğuna dair ipuçları taşıırken, diğer taraftan bu duruma itiraz geliştirmektedirler. Bu itirazın sürdürülmesinde ve aslında daha açıkça belirtmek gerekirse, bu itirazın 18. yüzyılda Şah Sultan'ın ve oradan da 20. yüzyılda kadın âşıkların mücadelesine yansımadaki en önemli etkenlerden biri de Bacıyân-ı Rûm'dur². Bayram, Fatma Bacı ve

2 Bacıyân-ı Rûm, Âşık Paşa-zade'nin “Tarih-i Âli Osman” adlı eserinde Anadolu Selçukluları devrinde Türkmenler arasındaki dört âdet zümreden birisi olarak belirtilmiştir. El sanatları konusunda ün kazanmış ve teşkilât olarak işleyen bu zümrenin lideri Hacı Bektaş-ı Veli'nin Anadolu'ya gelişini mana âleminde aldığı haberle müjdeleyen Kadıncık Ana (Fatma Bacı) olarak bilinmektedir (Bayram, 2008: 15-49).

Bacıyân-ı Rûm adlı çalışmasında, Hacı Bektaş'a yakınlıkları ile bilinen Bacıların (kadın teşkilâtının) lideri Fatma Bacı'nın (Kadıncık Ana'nın) Anadolu Selçukluları zamanında, bulunduğu coğrafyada sanatsal, kültürel meselelere sahip çıkmak hususunda siyasî mücadele verdiğinin altını çizmektedir (2008, 15-70). Fatma Bacı, Hacı Bektaş'a ve öğretinin temel ilkelerine gönülden bağlılığı, hizmeti sebebiyle Anadolu'da inancın ve bu doğrultuda şekillenen öğretinin kadın kimliğini temsil etmekte, hürmetle yâd edilmektedir. Dolayısıyla, 18. yüzyılda yaşamını Alevilik ve demeler üzerine oluşturan Şah Sultan, 13. yüzyılda yaşamış olan Fatma Bacı'dan elbette bağımsız değildir. Arguvan Bozan Köyü'nde türbesi³ bulunan Şah Sultan, tıpkı Kadıncık Ana gibi, ermiş kişi olarak tanımlanmaktadır. Öte yandan, öğreti ve icra farklılıkları göz önünde bulundurulduğunda, bu iki karakterin kadın olarak benzer dedikodulara maruz kaldıkları görülmektedir. Nitekim sadece belirtilen yüzyıllarda değil, günümüzde dahi bir kadının ve bir erkeğin aynı anda muhabbet meclisinde bulunması, Hakk âşıklığı söz konusu olsa bile, özellikle kadını yıpratmaya yönelik dedikoduların ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir.

Şah Sultan'ın toplumsal baskı sebebiyle yaşadığı zorlukların şüirlerine yansıdığı görülmektedir. Şiirlerinde simgesel şiddete maruz kalması nedeniyle kimi zaman açık bir dil kullanamasa da, hakkında ortaya çıkan dedikoduların varlığından rahatsız olduğu, halkın içinde küçük düşürüldüğü, sevdiklerinden ayrı düşmeye zorlandığı hissedilmektedir. Örneğin, âşığın şu iki dörtlülüğü yaşadığı sıkıntıları açıklamaktadır:

“Metahımız kimse alıp satmadı	Gövül ördek mevç vuruyu göllerde
Yaman ucuz olduk halkın içinde	Garip olan söyleniyi dillerde
Yalvardım yakardım kimse tutmadı	Kervanı kesilmiş yüce bellerde
Şimdi gider oldum Çin'i Maçin ⁴ e	Kanşam da gidem Hakkın göçüne” (Kılıç, 2003: 308).

Şah Sultan'ın dörtlüklerine yansıyan dramı bir yana, onunla ilgili yapılan çalışmalarda bir taraftan inanç ve kültür açısından önemine dikkat çekilirken, diğer taraftan -çoğu zaman farkında olmaksızın- eril dil kullanılabilir. Örneğin Yazgan'ın Bozan Köyü'nde Şah Sultan Ziyareti adlı makalesinde yer alan ifadeleri dikkat çekicidir.

3 2007 yılında yapılan alan çalışması esnasında çekilen fotoğraflar EK1 ve EK2'de gösterilmiştir

4 Çin'i Maçin: Çin'in güney kısmı.

“Halk arasında Şah Sultan’ın hiç evlenmediği veya nişanlanmadığı söyleniyorsa da, eskiden nişanlı kızlar ve gelinler kaynana ve kayınbabaları ile konuşmazlardı. Buna gelinlik etme denir. Gelinlik etme nezaket ve saygı olsun diye yapılırdı. Şah Sultan...

Bir zaman Palhada kuzuyu güttüm

Bir zaman Hamız’a gelinlik ettim

...

Yine de dediler Babo’nun kızı

Dediğine göre evlenmemişse bile nişanlanmıştı” (2003: 9).

Yine, 2007 yılında Arguvan’da yapılan alan çalışması mülâkatları esnasında kayda alınan Yıldırım’ın Şah Sultan’la ilgili ifadeleri de bu duruma benzerdir.

“... köylüler Hamız’a Şah Sultan’ı iki oğlundan birine alabileceğini söylemişler. Hamız büyük oğlu için düğün yaptırmış, yemekler verdirmiş ama düğün günü oğlu vefat etmiş. Kırkını çıkardıktan sonra köylüler Hamız’a “Allah’ın işi, Şah Sultan’ı küçük oğluna iste” diyerek teselli etmişler...” (Kişisel görüşme: 2007).

Basılı kaynaklardan ve halk söylencelerinden anlaşılacağı üzere, Şah Sultan aşıklık geleneği içerisindeki temsili, kültürel aktarım ve inanç bütünlüğü açısından öneminden ziyade, özel hayatının sorgulanması ile öne çıkabilmektedir. Daha açık bir ifadeyle, kimi zaman Derviş Muhammed ve Aşıkî ile muhabbeti sorgulanan, toplumsal baskı ile evlendirilen ya da nişanlandırılan, verilen, alınan, istenen bir kız hüviyetinde karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla, bu hüviyet ile birlikte, Şah Sultan, Derviş Muhammed ve Ahmet Aşıkî’nin buldukları yerleşim yerinden başka yerleşim yerlerine göç etmeleri, böylece Şah Sultan’la ayrı düşmek zorunda kalmaları, sadece mevcut düzene muhalif olmalarına değil, aynı zamanda Şah Sultan’ın kadın kimliğine yönelik toplumsal baskının bir başka tezahürü olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Âşıklık Geleneği'nin kadın temsilcilerinden Şah Sultan'ın yaşamı ve şiirlerinde hem yaşadığı dönemin, hem de geçmişten 18. yüzyıla taşınan kültürel belleğin izleri görülmektedir. Âşığın kültürel birikiminde Âşıklık Geleneği'nin başlıca unsuru olan usta-çırak ilişkisinin, Alevilik ekseninde dede/ana-talip ilişkisi ile harmanlandığı anlaşılmaktadır.

Şah Sultan'ın Âşıklık Geleneği'nde kadın temsilci olarak varlığı, Aleviliğin yüzyıllar boyunca aktarılması hususunda büyük önem taşıyan kadın erlerin varlığıyla ilişkilidir. Bunda Aleviliğin ve Alevilik içerisinde inanç ulusu olarak kabul edilen, yaşadıkları dönemlerin yanı sıra, sonraki yüzyıllara da damgasını vuran kadın inanç ulularının varlığının toplumsal belleğe taşındığı bir coğrafyada yetişmesinin payı büyüktür.

Şah Sultan'ın yaşamını geçirdiği ilçe olan Arguvan, çoğu zaman sınırları itibariyle küçük sayılabilecek bir coğrafi alan içerisinde tanımlansa da, dede-talip ilişkileri göz önünde bulundurulduğunda, kültürel açıdan coğrafi sınırların ötesine geçmektedir. Dede-talip ilişkileri içerisinde; cemlerde ya da muhabbet meclislerinde, inanca ve kültüre dair belleğin oluşması, öğretinin sürdürülebilmesinde müzik başlıca unsurdur. Dolayısıyla Şah Sultan'ın yaşadığı yörede bu inancın ve geleneğin köklü damarlarından beslendiği anlaşılmaktadır. Öte yandan, Türkiye'de kültüre ve inanca dair birikimin en belirgin örneklerinden biri olan bu coğrafyada, Şah Sultan'ın kimi zaman muhalif duruşu, kimi zaman ise kadın kimliği ile ilgili yaşadığı sıkıntılar, araştırmada belirtilen Bektaşî şairlerin demelerinde de görüldüğü üzere, öğretide yer alan eşitlik ilkesinin pratiğe yansımadağını işaret etmektedir. Bu doğrultuda Şah Sultan, Arguvan'da kimi çevrelerde ermiş kişi ya da inanç ulusu olarak bilinse de, mevcut halk söylencelerinde ikincil ve edilgen bir yapıya büründürülmektedir. Bu duruma çoğu zaman basılı kaynaklarda da rastlanmak mümkündür.

Yaşadığı coğrafyada döneminin üç etkin âşığından biri olan Şah Sultan'ın kültürel birikimi, demeleri ve inançtaki etkinliğinden ziyade, özel hayatı ile ilgili sorgulamalara maruz kalabildiği anlaşılmaktadır. Âşığın gerek muhalif duruşuyla, gerek kadın kimliğiyle ilgili yaşadığı sıkıntılar, bulunduğu sosyal çevrede, en azından 18. yüzyılda öğreti ve pratik farkının olduğunu işaret eden şiirlerine yansımıştır.

KAYNAKÇA

ARTUN, Erman (2010). *Âşık Edebiyatı Metin Tablilleri*. I. Baskı. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

ARTUN, Erman (2011). *Âşıklık Gelenegi ve Âşık Edebiyatı*. IV. Baskı. Adana: Karahan Kitabevi.

BAL, Mustafa (1989). *Derviş Muhammed'im Nuru Vahit Eseri Dillerde Şabit*. I. Basım, No:2. İstanbul: Merdiven Köyü Şahkulu Sultan Külliyesi'ni Koruma, Onarma ve Yaşatma Derneği Yayınları.

BAYRAM, Mikâil (2008). *Fatma Bacı ve Bacıyan-ı Rûm (Anadolu Bacıları Teşkilâtı)*. III. Baskı, İstanbul: Nüve Kültür Merkezi Yayınları.

KILIÇ, Hasan Basri (2003). *Arguvanlı Ozanlar I*. Ankara: Arguvanlılar Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları.

ÖZMEN, İsmail. 2010. *Simgeler ve Rıza Kenti: Alevilik/Bektaşılık (Antropolojik, Etnografik, Teolojik ve Felsefi Bir İnceleme)*. Cilt I-II. İstanbul: Parşömen Yayıncılık.

ÖZTÜRK, Ali İhsan (2015). *Şah Sultan (Sultan Hatın) Divanı*. Rek Tur Matbaası [ISBN:9786058983410].

ŞAHİN, Hüseyin ve Süleyman Özerol (2004). *Arguvan Türküleri Halkbilimsel Bir Araştırma Denemesi*. İstanbul: Arguvan ve Köyleri Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları.

YAZGAN, Halil (2003). Bozan Köyü'nde Şah Sultan Ziyareti. *MAKSAD Kültür ve Sanat Dergisi*, Yıl 2, Sayı 3. Nizam Ofset, Malatya: Malatya Kültür Sanat Derneği Yayınları.

YENİSEY, Fâzıl (1946). *Bektaşî Kadın Şairlerimiz (Edebiyatımızda Kadın Simalar:2)*. İzmir: Pazar Neşriyat Yurdu.

Elektronik Kaynaklar:

Url-1 KENANOĞLU Ali, *Anşa Bacı Kimdir* <<http://alikenanoglu.net/ansa-baci-kimdir/1442>> erişim tarihi: 06.12.2016.

Url-2 DOĞANAY, Sadık. *Elif-i Minden Aldık Sırr-ı Kur'an'ı*. <<https://www.youtube.com/watch?v=KwEVbMGbl6E>> erişim tarihi: 01.12.2017.

Kişisel Görüşme:

Mehmet Ali Yıldırım (2007). Karahöyük Köyü Arguvan Malatya. Emekli işçi.

EKLER

EK 1: Şah Sultan Türbesi/ Bozan Köyü (Arguvan-Malatya).

EK 2: Şah Sultan'ın Mezarı (Şah Sultan Türbesi, İç Görünüm).

